

Slobodné konanie a vedecké metódy skúmania

Ľuboš Rojka SJ

ROJKA, Ľ.: Free Will Agency and Scientific Methods. *Studia Aloisiana*, 6, 2015, 3, s. 5 – 16.

Experience of free decision-making is, according to D. Pereboom, illusory, because there is no evidence of a change of the probabilities predicted from the observation of the brain activity. P. van Inwagen, for similar reasons, declares free will agency unknowable. The probabilistic models used by Pereboom and van Inwagen are limited. For an evidence about the influence of free will on human life, one needs to go into the field of scientific psychology. The goal of scientific methods in psychology is similar to empirical methods, and there are four important elements in their research: the description of the events, prediction of the future events, explanation of the causal relations among these events, and application of the acquired knowledge to improvement of human life. These four individual steps can demonstrate objectively observable influence of the libertarian free will on human behavior.

Keywords: free will, personal agency, libertarian freedom, scientific method

Slobodné rozhodovanie a zmysel pre zodpovedné konanie je hlboko zakorenený v ľudskom myslení a celkove v západnej kultúre. Je paradoxné, že z filozofického pohľadu sme ďaleko od uceleného vysvetlenia toho, v čom spočíva, na čom sa zakladá a či je vôbec slobodné rozhodovanie skutočnosťou, alebo len skutočnou, hoci aj užitočnou, ilúziou. Početní neurovedci a filozofi tvrdia, že bežný pocit slobody a slobodného rozhodovania je iluzórny a nedostatočný na to, aby sme na ňom zakladali tradične (zásluhovo) chápanú zodpovednosť. Človek nemá takú kontrolu nad svojím životom a konaním, ako sa mu zdá, že má. Pocit autonómie a riadenia vlastného života je výsledkom neuronálnych stavov mozgu, hlavne „interpreta“ v ľavej hemisfére, teda nejde o akéhosi usmerňovateľa. Ľudská sloboda a morálna zodpovednosť strácajú vo vedeckom a filozofickom kontexte svoj tradičný význam a možno očakávať, že skôr či neskôr k tomu príde aj so všetkými dôsledkami v bežnom osobnom i spoločenskom živote. Dôsledky budú pre európsku kultúru aj kresťanstvo ďalekosiahle.

Filozofi ako Steward Goetz¹ a Richard Swinburne² dlhodobo obhajujú medzi neurovedcami a filozofmi značne nepopulárnu formu karteziánskeho substanciálneho dualizmu tela a duše. No ak by aj obhájili svoj dualizmus, že človek alebo osoba je čosi podstatne odlišné od tela, na dokázanie, že sme dostatočne morálne slobodní (a teda zodpovední), je potrebné zdôvodniť príčinný vplyv vôle na konanie človeka, a to príčinný vplyv, ktorý vychádza z morálnych princípov a presvedčení. Pri tomto zdôvodnení sa niekedy používajú teórie pravdepodobnostného vplyvu mozgových (alebo iných) udalostí na konanie človeka a pravdepodobnostného vplyvu myslenia a vôle človeka na jeho mozog, telo a celkové správanie. Otázkou je, či pravdepodobnostné modely môžu dokázať vplyv tradične (libertariánsky) chápanej vôle na telo človeka, alebo naopak, nemožnosť jej vplyvu, a či tieto modely, ak majú byť vedecké, môžu byť vôbec aplikované na slobodu človeka.

Cieľom príspevku je pomocou Swinburnovho opisu príčinného pôsobenia slobodnej vôle človeka priblížiť bežnú skúsenosť typického morálneho rozhodovania.³ Derk Pereboom odmieta takúto koncepciu slobody, pretože podľa neho o príčinnom pôsobení vôle nemáme nijakú vedeckú evidenciu. Podobne argumentuje aj Peter van Inwagen, len jeho pravdepodobnostný argument má umiernenějšíu formu. Inwagen zastáva mysterianizmus s ohľadom na slobodnú vôľu človeka, podľa ktorého je príčinné pôsobenie konateľa skutočné, ale pritom existuje filozofický argument *prima facie* proti nej. Po porovnaní týchto dvoch postojov so Swinburnovou definíciou slobody sa ukážu niektoré obmedzenia v tom, ako títo autori vnímajú vedecký prístup k slobodnému rozhodovaniu, a celkovo sa ukáže, že na základe ich pravdepodobnostných argumentov nemožno rozumne popierať existenciu tradične chápanej morálne významnej slobody a ani nemožno označiť jej vplyv za nepoznatelný.⁴ Ťažšie bude ukázať možnosť vôľového vplyvu a určiť, ako táto možnosť zapadá do vedeckej metodológie a či je potenciálne možné ju dokázať vedecky. Najbližšou vednou disciplínou, ktorá hovorí o ľudských rozhodnutiach, je vedecká psychológia.

1. Ľudská sloboda

Bežne máme skúsenosť, že to, čo sa deje v našom tele (telesné alebo mozgové „udalosti“), zapríčiňuje zmeny v našom vedomí (mentálne „udalos-

1 Porov. GOETZ, S.: Substance Dualism. In: GREEN, J. B., PALMER, S. L. (ed.): *In Search of the Soul : Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : InterVarsity, 2005, s. 33–60.

2 Porov. SWINBURNE, R.: *The Evolution of the Soul*. Oxford : Clarendon Press, 1997.

3 Syntéza podstatných bodov Swinburnovej teórie, ktorá bude dôležitá pre ďalšie úvahy, zohľadňuje aj myšlienky Nancy Murphyovej, prezentované v článku SPIŠIAKOVÁ, M.: Libertarian Free Will and Nonreductive Physicalism of N. Murphy. In: *Studia Aloisiana*, roč. 5, 2014, č. 3, s. 21–37.

4 Podrobnejšie o dôvodoch, prečo ich postoje sú neprijateľné: ROJKA, L.: *Príčinný vplyv slobodnej vôle na správanie dualisticky chápaného človeka*. Psychologické dny 2014, Olomouc 11. – 13. september 2014.

ti“), a to, čo sa deje v našom vedomí často zapríčiňuje zmeny v tele (a celkovo v správaní človeka). Niektoré z mentálnych udalostí sú vedomé a úmyselné (intencionálne) a súvisia s našimi presvedčeniami a myslením. Swinburne definuje mentálne udalosti ako tie, ku ktorým máme „privilegovaný“, jedinečný prístup v prvej osobe. Niektoré z nich majú fyzikálne (mozgové) udalosti ako svoju konštitučnú súčasť, iné však túto súčasť nemajú. Číro mentálne udalosti „neimplikujú priebeh nijakých fyzikálnych udalostí“⁵, aj keď nie je vylúčený ich príčinný vplyv. Medzi číro mentálne udalosti patrí aj uvažovanie, ktoré spočíva v používaní slov bežného jazyka a v logickom (induktívnom alebo deduktívnom) usudzovaní. Bežne máme skúsenosť, že na základe číro mentálnych udalostí môžeme vďaka slobodnej vôli príčinne pôsobiť na vlastné telo a cezeň ovplyvňovať aj svoje správanie.

Ako rozumné bytosti máme dôvody, na základe ktorých formulujeme svoje úmysly (zámery) a ciele, ktoré chceme dosiahnuť. Ciele si vytvárame na základe nejakých dôvodov v presvedčení, že tieto dôvody sú dobré. Toto presvedčenie nás motivuje pri dosahovaní cieľov. Čím je silnejšie presvedčenie o zamýšľanom dobre, tým je silnejšia túžba ho dosiahnuť. Niekedy môže prísť ku konfliktu medzi tým, čo pokladáme celkovo za najlepšie, najrozumnejšie, a inou túžbou alebo základnou potrebou, ktorá má svoj pôvod v našom tele. Morálne rozhodnutie o povinnosti uskutočniť nejaký čin závisí v konkrétnom prípade od dvoch prvkov: od sily presvedčenia o pravdivosti a záväznosti nejakého morálneho princípu a od sily nie-morálnych a nie-rationálnych sklonov. Ak sú morálne presvedčenia protichodné s prirodzenými túžbami a pritom rovnako silné, vtedy je na rozhodnutí človeka, ktorú z možností uskutoční. Človek získa vtedy skúsenosť, že nikto iný nezapríčinil, aby konal tak, ako sa rozhodol. Je to on sám, ničím nedeterminovaný, kto vybral jednu z možností. Ide o autenticky ľudské slobodné a zodpovedné rozhodnutie v tradičnom zmysle slova.⁶

Takto Swinburnom opísaná sloboda človeka je veľmi dôležitá pri zvažovaní námietok proti slobodnej vôli človeka. Slobodné vôľové rozhodovanie *par excellence* nie je len akýmsi impulzívnym stláčaním tlačidla, ani rýchlou reakciou na rozličné zmyslové stimuly. Pri morálnom rozhodovaní nejde ani o slobodu napĺňania svojich základných potrieb, ani o náhodný výber z dvoch možností, ani o rýchlu reakciu v jednoduchých, či komplikovaných situáciách, ale o slobodu v kontexte morálneho rozhodovania medzi objektívnymi morálnymi princípmi a prirodzenými sklonmi. Môžu existovať ľudia, ktorí nerobia takéto morálne významné voľby v tomto zmysle, ako napríklad drogovovo závislí ľudia. To neznamená, že takéto sloboda neexistuje. V niektorých prípadoch sa totiž môže situácia zmeniť a ľudia nadobudnú takúto slobodu, a bude skutočne záležať od nich, čo v danej situácii urobia.

5 SWINBURNE R.: Dualism and the Determination of Action. In: SWINBURNE R. (ed.): *Free Will and Modern Science*. Oxford : Oxford University Press, s. 64 (63–83).

6 Porov. SWINBURNE, R.: *Mind, Brain, and Free Will*. Oxford : Oxford University Press, 2013, s. 201–202.

Pri takejto morálne významnej slobode sú dôležité morálne pravidlá, ktoré sú konceptualizovateľné a majú medzi sebou logické vzťahy. Významy slov, syntaktické pravidlá ich používania, ako aj induktívne a deduktívne vzťahy medzi jednotlivými výroky sú individuálne a každý človek pomocou nich nadobudne odlišnú koncepciu a presvedčenia o okolitom svete. Tento individuálny a neopakovateľný charakter spôsobuje, že sú nezachytiteľné empirickými vedami o ľudskom mozgu, čo spôsobuje ťažkosti aj zástancovi morálne významnej slobody pri dokazovaní reálneho vplyvu slobody na správanie ľudí. Obhajca slobody má na svojej strane „bežnú“ (*common sense*) psychologickú skúsenosť, ktorá poskytuje pomerne vysokú východiskovú pravdepodobnosť, že takáto sloboda skutočne existuje. Žiada sa však nejaké vedeckejšie potvrdenie, že ide o skutočný vplyv slobodnej vôle, a v tomto článku nám ide najmä o to, ako takáto sloboda zapadá do vedeckých metód používaných v neurovedách a psychológii.⁷

2. Evidencia o neexistencii ľudskej slobody

Derk Pereboom súhlasí s viacerými tézami, ktoré definujú tradične chápanú slobodu vôle. Uznáva, že štandardná interpretácia kvantovej mechaniky vytvára priestor pre pravdepodobnosti, v rámci ktorých by konateľská činnosť mohla pôsobiť. Pri takejto indeterministickej koncepcii by subjekt mohol aktívne ovplyvňovať alebo determinovať, ktorá udalosť sa udeje, bez toho, že by narúšal zákony prírody. V takomto prípade sa však očakáva, že aktuálne konanie človeka bude odlišné od toho, ktoré by sme očakávali na základe pravdepodobnosti správania, ktorá vyplýva z fyzického stavu človeka. Ak by pravdepodobné správanie určené zo stavov a činnosti mozgu zodpovedalo aktuálnemu správaniu, potom by neexistoval príčinný vplyv konateľa. Pereboom dodáva: „Avšak, aj keď konateľská príčinnosť nebola vylúčená na základe jej nekoherentnosti, tvrdenie, že sme príčinnými konateľmi, nie je prijateľné na základe našich najlepších fyzikálnych teórií.“⁸ Pereboom pokladá konateľskú príčinnosť za teoreticky možnú (koherenčnú), ale za neprijateľnú na základe súčasných fyzikálnych teórií, pretože tieto o zmene pravdepodobností nehovoria, a preto v konečnom dôsledku pre ňu neexistuje nijaká evidencia.

Konkrétny dôvod je taký, že pravdepodobnosť libertariánsky chápanej subjektovo-príčinnej slobodnej činnosti by bola príliš „divoká, až neuveriteľ-

7 Podobné skúsenosti opisuje a filozoficky ich obhajuje Peter Volek v článku VOLEK, P.: Free Will and Neuroscience. In: *European Journal of Science and Theology*, roč. 11, 2015, č. 3, s. 1–11. Pokúša sa o to v kontexte biológie a psychológie a používa skôr filozofické argumenty.

8 PEREBOOM, D.: Hard Incompatibilism. In: FISCHER, J. M., KANE, R., PEREBOOM, D., VARGAS, M. (ed.): *Four Views on Free Will*. Oxford : Blackwell, 2007, s. 85 (85–125).

ná⁹ v porovnaní s pravdepodobnosťou danou fyzikalistickou teóriou. Preto je takéto vysvetlenie vysoko nepravdepodobné. Navyše, ak má byť konateľská príčinnosť kompatibilná s indeterministickými prírodovedeckými teóriami, potom sa výsledná pravdepodobnosť od nich nemôže zásadne líšiť. Hovorí:

„Zvážme množinu možných činností, z ktorých každá má fyzikálny komponent, ktorého predchádzajúca pravdepodobnosť, že nastane, je približne 0.32. (...) Sila štatistického zákona je v tom, že pre veľký počet situácií je správne *očakávať*, že fyzikálny komponent sa uskutoční v približne 32 percentách prípadov. Sú slobodné rozhodnutia v konateľsko-príčinnom modeli kompatibilné s tým, čo by sme očakávali na základe štatistických zákonov? Ak sú, potom pri dostatočne veľkom počte uskutočnení možných činností v našej množine by platilo, že sú takmer isto vybrané s približne 32 percentnou pravdepodobnosťou.“¹⁰

Pri dostatočne dlhom čase, v ktorom sa človek opakovane rozhoduje o nejakej veci, sa pravdepodobnosť ustáli na 32 percentách, čo je dané fyzickým stavom subjektu. Jednoducho pre konateľskú príčinnosť niet vo vedeckých teóriách miesto, lebo svet aj človek zapadajú do fyzikálne daných pravdepodobností.

Swinburne správne poukazuje na problém v Pereboomovom vysvetlení, že „nemáme nijaký dôvod predpokladať, že v priebehu krátkeho života, ľudský mozog sa bude správať najpravdepodobnejším spôsobom (...) a ľudia môžu spôsobiť, že sa tak správať nebude“¹¹. Pereboom uznáva, že „nič z toho, čo sme povedali, konkluzívne nevyklučuje tvrdenie, že sme konateľskými príčinami a že existujú odklony od spomínaných pravdepodobností. Nemáme kompletné poznanie ľudského neuronálneho systému a môže sa ukázať, že niektoré neuronálne štruktúry sa významne odlišujú od všetkého ostatného, čo vieme o prírode, a tieto môžu byť základom pre konateľskú príčinnosť. Tento prístup môže byť najlepším pre libertariánov. Ale v súčasnosti podľa Perebooma nemáme nijakú evidenciu o tom, že tento prístup je správny“¹².

V poslednom výroku sú dva problematické predpoklady. Pereboomov postoj predpokladá, že vplyv libertariánskej slobody je zachytiteľný vedeckými metódami (modelmi) a že ak o nej neexistuje vedecká evidencia, tak slobodná vôľa neexistuje. Už na základe týchto dvoch predpokladov by niekto mohol dôvodiť proti tomuto postoj. V tomto článku však pôjde o preskúmanie základných vlastností vedeckých metód a či by v princípe mohli nejako zachytiť slobodné ľudské rozhodovanie, a teda o preskúmanie prvého predpokladu.

9 PEREBOOM, D.: Hard Incompatibilism; podľa SWINBURNE, R.: *Mind, Brain, and Free Will*, s. 205.

10 PEREBOOM, D.: Hard Incompatibilism. In: FISCHER, J. M., KANE, R., PEREBOOM, D., VARGAS, M. (ed.): *Four Views on Free Will*, s. 112.

11 SWINBURNE, R.: *Mind, Brain, and Free Will*, s. 206.

12 PEREBOOM, D.: Hard Incompatibilism. In: FISCHER, J. M., KANE, R., PEREBOOM, D., VARGAS, M. (ed.): *Four Views on Free Will*, s. 114.

Ku tvrdeniu, že nemáme vedeckú evidenciu o konateľskej príčinnosti, pridáva Pereboom pochybnosť o bežnom vnímaní slobody spinozovským tvrdením, že „my veríme, že naše slobodné rozhodnutia sú slobodné len preto, že nepoznáme ich príčiny“¹³. Spinozovské ponaučenie teda je, že presvedčenie o libertariánskej slobodnej vôli by bolo rovnaké aj v prípade, ak by naša skúsenosť slobodného rozhodovania a samotné rozhodnutie bolo príčinne determinované a my by sme si neboli vedomí ich skutočnej príčiny. Preto bežná skúsenosť libertariánskej slobody nie je podľa neho významná a ešte menej je významná pri dokazovaní divergencie slobodného konania od fyzikálnych pravdepodobností.

Okrem dvoch problematických predpokladov, v Pereboomových námietkach vypadol jeden podstatný prvok morálne významného rozhodovania, a to sú dôvody rozhodnutia, ktoré sa zakladajú na logických a objektívnych morálnych princípoch. Nemožno očakávať fyzikalistické (neurovedecké) vysvetlenie týchto dôvodov, pretože obsah abstraktných pojmov a logických väzieb medzi nimi nie je možné zachytiť fyzikálne, ale pritom sa zdá, že rozumové dôvody môžu významne ovplyvniť slobodné rozhodovanie a činnosť subjektu. Poznanie fyzikálnych príčin činnosti alebo sklonov k činnosti nemá vlastnosti potrebné na vysvetlenie konania na základe morálne objektívnych dôvodov.

3. Nepoznatelnosť slobody

Peter van Inwagen zdôrazňuje, že na to, aby sme mohli hovoriť o morálnej zodpovednosti človeka v tradičnom zmysle, potrebujeme konateľskú príčinnosť. Nestačí „udalostná“ (*event*) príčinnosť, príčinnosť medzi fyzikálnymi dejmi. Pri konateľskej činnosti príčinami udalostí „sú skôr substancie – nie zmeny v substanciach, ktoré sú samozrejme zmenami, ale »samotné substancie«“¹⁴. Aby človek bol zodpovedný za svoje konanie, musí to byť on, kto zapríčiniuje zmeny vo svojom tele a vo svete. Van Inwagen verí, že konateľská príčinnosť existuje, ale pokladá ju za tajomstvo, pretože filozoficky mu vychádza, že poddeterminovaná slobodná voľba je vecou fyzikálnej náhody a pravdepodobnosti, v ktorej je vplyv libertariánskej vôle nepozorovateľný.

Vo svojom argumente van Inwagen uvádza príklad Alice, ktorá si vyberá, či povie pravdu alebo klamstvo. Predpokladá sa, že Alica zvažuje obe možnosti, je vo svojej voľbe slobodná a jej sloboda nie je ničím determinovaná (je poddeterminovaná). Po tom, ako vypovie jednu z možností, Boh uvedie vesmír späť v čase do tej istej situácie, ktorá existovala predtým, ako Alica vypovedala. A Boh to urobí tisíckrát. Pri toľkých opakovaníach „nemôžeme povedať dopredu, čo sa stane, ale môžeme povedať, čo sa *pravdepodobne* stane: niekedy

13 PEREBOOM, D.: Hard Incompatibilism. In: FISCHER, J. M., KANE, R., PEREBOOM, D., VARGAS, M. (ed.): *Four Views on Free Will*, s. 113.

14 INWAGEN, P. van: Free Will Remains a Mystery. In: *Philosophical Perspectives 14: Action and Freedom*, 2000, s. 12 (1–19).

Alica bude klamať a niekedy povie pravdu. S nárastom počtu »odpovedí« my pozorovatelia takmer istotne pozorujeme, že pomer výstupov »pravda« »klamstvo« sa ustaluje, konverguje k nejakej hodnote¹⁵. V najjednoduchšom prípade, budú obe hodnoty konvergovať k päťdesiatke. Van Inwagen sa pýta: „Nie je pravda, že keď pozeráme na výsledky predchádzajúcich odpovedí, budeme čoraz viac presvedčení, že to, čo sa stane pri *nasledujúcej* odpovedi, je záležitosťou náhody?“¹⁶ Z toho van Inwagenovi vyplýva, že nedeterminovaná konateľská činnosť je jednoducho záležitosťou náhody a konateľská príčinnosť sa mu úplne vytráca: „A ak je to záležitosťou čirej náhody, či povie pravdu alebo klamstvo, kde je Alicina slobodná vôľa s ohľadom na povedania pravdy alebo klamstva? Ak niekto ide robiť voľbu medzi A a B a je záležitosťou náhody, či si vyberie A alebo B, ako sa môže stať, že je *schopný* vybrať si A?“¹⁷ Ak je konateľská príčinnosť skutočná (o čom verí, že je), tento poznatok nemá vplyv na van Inwagenov argument. Vždy podľa neho zostáva miesto pre náhodnosť, veď „ako by niekto mohol determinovať výsledok procesu, ktorého výsledok je objektívne základne náhodný“¹⁸?

Problém s van Inwagenovým príkladom je, že výsledok je „objektívne základne náhodný“, ale len z neurovedeckého pohľadu. Všeobecne výsledok rozhodovania bude náhodný, ak sa Alice rozhodne robiť náhodné rozhodnutia. Môže sa stať, že sa rozhodne hovoriť vždy pravdu, pretože je presvedčená o dôležitosti hovorenia pravdy a má na to silné dôvody. V tom prípade sú jej rozhodnutia z neurovedeckého pohľadu „náhodné“ (niekedy až veľmi nepravdepodobné), ale pritom sú psychologicky predvídateľné a vysvetliteľné.

4. Vedecká evidencia o slobodnom rozhodovaní

Pri hľadaní odpovedí na pravdepodobnostné námietky proti konateľskej príčinnosti je vhodné vrátiť sa k Swinburnovi, ktorý hovorí, že pravdepodobnostný argument proti slobode skonštruovaný na základe prírodovedeckej evidencie nie je možný. Evidencia by totiž musela vyplynúť z pozorovania veľkého počtu subjektov, ktoré „majú v danom čase dostatočne podobné mozgové udalosti vo veľkej časti mozgu a dostatočne veľa dostatočne podobných mentálnych udalostí, aby boli [vedci] schopní skontrolovať, či po týchto

15 INWAGEN, P. van: Free Will Remains a Mystery. In: *Philosophical Perspectives 14 : Action and Freedom*, 2000, s. 14.

16 INWAGEN, P. van: Free Will Remains a Mystery. In: *Philosophical Perspectives 14 : Action and Freedom*, 2000, s. 15.

17 INWAGEN, P. van: Free Will Remains a Mystery. In: *Philosophical Perspectives 14 : Action and Freedom*, 2000, s. 17.

18 INWAGEN, P. van: Free Will Remains a Mystery. In: *Philosophical Perspectives 14 : Action and Freedom*, 2000, s. 16.

udalostiach vždy nasledujú tie isté úmysly (tej istej sily)¹⁹. Takýto experiment by mohol potvrdiť konateľskú príčinnosť. Avšak dostatočný počet subjektov s rovnakými mozgovými a mentálnymi stavmi je prakticky nemožné dosiahnuť. Swinburnov postoj sa preto zhoduje s Pereboomovým v tom, že neexistuje vedecká evidencia o konateľskej príčinnosti a je prakticky nemožné sa k nej dopracovať, odlišuje sa však zásadne v tom, že to neznamená, že konateľská príčina neexistuje. Vo van Inwagenovom príklade je problém v tom, že Boh vracia svet do tej istej situácie. Pri slobodnom rozhodovaní sa však východiskové podmienky menia, a preto niekedy môže byť ľahšie, inokedy ťažšie odporovať prirodzeným sklonom z rozumových dôvodov. Slobodné rozhodnutie nemožno prirovnávať k akémusi náhodnému hovoreniu pravdy a nepravdy, pretože výsledok závisí od predchádzajúceho výsledku, od stále sa meniacej situácie a od sily presvedčenia o morálnych hodnotách. Subjekt sa môže rozhodovať podľa nejakého pravidla alebo princípu (napríklad hovoriť vždy pravdu), čím sa jeho rozhodnutia stávajú predvídateľnými a nie sú teda čisto náhodné.

Ku Swinburnovmu postojovi je potrebné pridať, že je prirodzené, že z hľadiska štúdia mozgu a jeho činností sa môžu zdať morálne významné slobodné rozhodnutia náhodné alebo chaotické, pretože prírodné vedy nepracujú s morálnymi tézami, o ktorých pravde a hodnote je subjekt presvedčený. To však neznamená, ako poznamenáva aj Swinburne, že vplyv libertariánskej slobodnej vôle neexistuje alebo že je vedecky nedokázateľný. Ak niet neurovedeckého vysvetlenia vplyvu tradične (libertariánsky) interpretovanej skúsenosti slobodného morálneho rozhodovania, chyba môže byť nie len v definícii slobody, ale aj v použitých explanatórnych modeloch. Cieľom ďalšej časti tohto článku je priblížiť všeobecné vlastnosti vedeckého prístupu v psychológii, aby bolo zrejmé, či je možné ich aplikovať na libertariánsku slobodu.

5. Vedecké metódy v psychológii

Vedecký prístup v psychológii sa aplikuje aj na vedomé stavy človeka, kde patrí tiež slobodné rozhodovanie alebo vôľová činnosť, a cieľom je dopracovať sa k vedeckej teórii, ktorá je definovaná ako „logicky usporiadaná množina výrokov (presvedčení, postojov, tvrdení), ktoré slúžia na definovanie udalostí (konceptov), na opis vzťahov medzi týmito udalosťami a vysvetlenie ich priebehu“²⁰. Metóda je skôr empirická ako intuitívna a zakladá sa na priamom a objektívnom pozorovaní a experimentovaní pomocou zmien niektorých (ne-

19 SWINBURNE, R.: *Mind, Brain, and Free Will*, s. 204.

20 SHAUGHNESSY, J. J., ZECHMEISTER, E. B., ZECHMEISTER J. S.: *Research Methods in Psychology*. New York : McGraw Hill, 2015, s. 50–51. „We can offer the following formal definition of a scientific theory: a logically organized set of propositions (claims, statements, assertions) that serves to define events (concepts), describe relationships among these events, and explain the occurrence of these events.“

závislých) premenných.²¹ Ciele vedeckej metódy v psychológii sú štyri: opísať udalosti, predpovedať budúce udalosti, vysvetliť ich (príčinné) vzťahy a aplikovať zistené poznatky na zlepšenie života človeka.²² Už pri opise fenoménov je potrebné rozhodnúť, či ide o nomotetický prístup (zameraný na objavenie všeobecných vedeckých zákonov vo väčších skupinách ľudí) alebo o idiografický prístup (zameraný na jednotlivca). Aj špecifické stavy a postoje jednotlivca je možné skúmať vedecky. Ďalšie dôležité rozhodnutie je, či ide o kvalitatívny výskum (založený na osobných výpovediach) alebo kvantitatívny výskum (pomocou štatistických analýz). Pri kvalitatívnom výskume je dôležité, aký význam ľudia pripisujú vlastným skúsenostiam, a je ťažšie eliminovať osobný vklad (intuíciu) toho, kto skúma iných ľudí. Jednou zo silných stránok tohto výskumu je to, že dovoľuje objasniť myslenie ľudí a spôsob ich interpretácie vlastných životných skúseností: „Idiografický prístup, ktorý je najrozšírenejším kvalitatívnym výskumom, skúma jednotlivcov, ich hodnoty a ich skúsenosti, a to takým spôsobom, že centrom odborného štúdia sa stáva človek.“²³ Do tohto výskumu patria aj dôvody a presvedčenia, ktoré motivujú ich správanie.²⁴ Opisy daných fenoménov v rámci týchto štyroch kategórií poskytujú možnosť predpovedať, ako sa budú ľudia pravdepodobne správať v budúcnosti. Pri pozorovaní ďalšieho správania je možné spresniť pôvodný opis a poukázať na závislosť niektorých fenoménov alebo premenných, ktoré sú navzájom spojené.

Pri slobodnom konaní je možné napríklad objektívne pozorovať, že niekto vstáva každý deň o šiestej hodine, a v rozhovore zistiť, že to robí preto, lebo sa slobodne rozhodol nakúpiť jedlo pre chorú osobu vo vedľajšom byte. Vôľa je predpokladanou príčinou pravidelného vstávania, pričom nie je potrebná prírodovedecká (empirická) definícia, ale postačuje funkcionálna. V tomto prípade, keď ide o typicky ľudské správanie (zakladajúce sa na morálnom princípe), nejde o definíciu slobody v zmysle náhodnosti, ale ide o determinujúci element, ktorý vychádza z rozumových dôvodov. Na prvý pohľad sa vôľové rozhodnutie a samotné vstávanie javia byť navzájom zviazané. Otázkou je, či vôľa a činnosť sú priamo zviazané príčinne alebo či má rozhodnutie a činnosť nejakú inú spoločnú príčinu. Ako vieme, že vôľa je príčinou tohto konania?

Hľadanie vysvetlenia príčinných vzťahov je tretím bodom vedeckých metód v psychológii. Vysvetliť nejaký fenomén znamená identifikovať jeho príčinu. Príčinný vzťah musí spĺňať tri podmienky: zviazanosť (kovariácia) udalostí, časový sled a eliminácia možných alternatívnych vysvetlení.²⁵ Inými

21 Porov. SHAUGHNESSY, J. J., ZECHMEISTER, E. B., ZECHMEISTER J. S.: *Research Methods in Psychology*, s. 30–40.

22 Porov. SHAUGHNESSY, J. J., ZECHMEISTER, E. B., ZECHMEISTER J. S.: *Research Methods in Psychology*, s. 40–54.

23 BIGGERSTAFF, D.: *Qualitative Research Methods in Psychology*, s. 198. <http://cdn.intechopen.com/pdfs-wm/36452.pdf> (31. 7. 2015).

24 Pri kvalitatívnom výskume možno použiť prístup fenomenologický, hermeneutický, naratívny alebo konštruktivistický. Porov. BREAKWELL, G. M., SMITH, J. A., WRIGHT, D. B. (ed.): *Research Methods in Psychology*. London : Sage Publications, 2012, s. 328–333.

25 Porov. SHAUGHNESSY, J. J., ZECHMEISTER, E. B., ZECHMEISTER J. S.: *Research Methods in Psychology*, s. 47.

slovami, keď sa mení jedna udalosť, musí sa meniť aj druhá, a tá, čo je príčinou, musí sa udiť pred účinkom.

To znamená, že v danom prípade vôľové rozhodnutie musí predchádzať ranné vstávanie a keď sa daný subjekt rozhodne vstať, tak aj skutočne vstane. Ak sa tak nerozhodne, tak o šiestej hodine nevstane, ale vstane v inom čase, z iného dôvodu, alebo aj bez akéhokoľvek dôvodu. Môžu existovať aj iné príčiny skorého vstávania, napríklad hluk na ulici, ktorý ho zobudí už o piatej a podnieti ku komunikácii s pôvodcami hluku. No to nič nemení na tom, že sa môže slobodne rozhodnúť vstať o šiestej a tak aj skutočne vstať. Príčinný vplyv vôle vstať o šiestej je zrejmý z dlhodobého pozorovania pri zmene iných „premenných“. Napríklad, ak je unavený a má viac inej práce, vstáva sa mu ťažšie, ale predsa len to urobí, prípadne chorá osoba je na týždeň v nemocnici, a preto nie je dôvod vstať o šiestej, aj keď rozhodnutie v princípe platí. Takýmto spôsobom je možné identifikovať skutočnú príčinu a eliminovať ostatné vplyvy, ktoré majú skôr náhodný ráz. Skúmanie ľudských rozhodnutí si vyžaduje kreativitu a kritické myslenie skúmateľa, aby správne určil príčinu tohto správania.

Komplikovanejšou záležitosťou môže byť posledný bod vysvetlenia, eliminácia možných alternatívnych vysvetlení. Niektorí sa môžu pokúsiť vysvetliť ranné vstávanie o šiestej hodine nie na základe slobodného rozhodnutia, ale na základe fyzikálnych a biologických príčin v mozgu človeka. Neurovedec môže predpokladať, že aj pre takéto pravidelné správanie existuje fyzikalistické vysvetlenie. Napríklad, niektorí by mohli pripomenúť, že z pozorovania úrovne dopamínu (neurotransmiteru) v inzulárnom kortexe sa vie, že počet „náročných“ rozhodnutí klesá, ak je úroveň dopamínu vyššia. Preto dopamín by mohol indikovať, ako veľmi náročné voľby bude subjekt pravdepodobne robiť. Podobne by mohol fyzikalista predpokladať, že slobodná vôľa je úplne závislá od niektorých fyzikálnych komponentov v mozgu.²⁶ A skutočne, aj v psychológii sa vôľové rozhodnutia zvyčajne interpretujú v termínoch environmentálneho, genetického a biologického determinizmu.

Problém takýchto návrhov je, že môžu len veľmi ťažko, ak vôbec, nájsť motivačný prvok v mozgu človeka, ktorý by zodpovedal pojmu „chorej osoby vo vedľajšom byte“, a logickú spojitosť s ľudskými potrebami a nákupom v takú skorú rannú hodinu. A bez tohto dôvodu spolu s vôľovou schopnosťou ho každodenne realizovať je daný fenomén nevysvetliteľný. Možno samozrejme použiť vysvetlenie v termínoch súcitu a spolupatričnosti, ale toto objasní skôr náklonnosti človeka ako jeho pravidelné vstávanie za rozličných okolností. Neexistuje alternatívne vysvetlenie takéhoto pravidelného a dlhodobého počínania. Preto vysvetlenie pomocou slobodného rozhodnutia, rozumových dôvodov a presvedčení o ich platnosti a hodnote zohráva rozhodujúcu úlohu aj vo vedeckom vysvetlení v psychológii. Hovorí sa o „humanistickom“ prístupe,

26 Porov. <http://happinessbeyondthought.blogspot.com/2012/05/choosingis-it-me-or-dopamine-doing-it.html> (26. 7. 2015).

v ktorom je podstatná osobná „autoafirmácia“ ako uvedomovanie si seba ako konateľa.²⁷ Ostatné vedecké vysvetlenia v psychológii sú tiež dôležité, pretože vhodne vysvetľujú celkové správanie človeka, ktorý nerobí dlhodobé morálne rozhodnutia často, ale skôr výnimočne. Preto aj kvalitatívny alebo humanistický prístup je tiež zriedkavejší a je špecifický pre daný prípad.

Takéto chápanie platí aj pre posledný cieľ vedeckého prístupu v psychológii, ktorým je aplikácia. Poznanie, že človek sa môže rozhodovať na základe vlastných morálnych princípov aj proti bežným náklonnostiam, je dôležitým prvkom v rozvoji človeka a spoločnosti. Práve to, že človek je presvedčený o skutočnom účinku libertariánsky chápanej slobodnej (fyzikálne nedeterminovanej) vôle a tento účinok je skutočný, môže mať zásadný vplyv na zmenu jeho správania a zapríčiniť zmenu jeho života. Kvalitatívny výskum v psychológii je špecifický pre danú situáciu (alebo osobu) a objasňuje dôvody pre isté správanie a zároveň poukazuje na to, čo sa deje v širšej spoločnosti, aj keď bez toho, že by sa dal zovšeobecniť na celú spoločnosť.²⁸

Kognitívni psychológovia pokladajú za dôležitú *spôsob* rozhodovania a to, ako mozog spracováva informácie dôležité pri rozhodovaní. Spracovanie informácií je dôležité pre „správne“ rozhodnutie. Slobodné rozhodnutie však môže, ale nemusí rozhodnúť na základe takýchto „kalkulácií“ mozgu. Výsledky mozgovej činnosti sa predstavujú vo vedomí skôr ako náklonnosti alebo ako intuitívne rýchle riešenia. Istú nezávislosť slobodného rozhodovania možno badať aj pri menej závažných mozgových a mentálnych poruchách, kde je vôľa dôležitá do takej miery, že bez schopnosti vôle prekonať prirodzené sklony a kalkulácie mozgu by terapia nemala vôbec nijaký zmysel.

Záver

Swinburne filozoficky obhajuje reálnosť tradične interpretovanej bežnej skúsenosti s morálnymi slobodnými rozhodnutiami. Zdôrazňuje predpoklad, že mnohí pripúšťajú existenciu objektívnych morálnych princípov, na základe ktorých sa človek môže slobodne rozhodovať. Morálne významná sloboda je zvlášť činná, keď sa človek rozhoduje medzi morálnymi dôvodmi pre nejakú činnosť a prirodzenými inklináciami alebo túžbami, ktoré sú rovnako silné a pritom protichodné. Podľa Perebooma a van Inwagena konateľská príčinnosť je možná, ale prírodovedecké poznatky o jej vplyve nehovoria. Pre nich to znamená, že konateľská príčinnosť je nepotvrditeľná, a pre Perebooma tiež, že neexistuje. Pereboom a van Inwagen však nepodávajú dostatočné dôvody proti existencii slobodnej vôle. Ich argumenty sú aplikovateľné skôr v neurovedeckých prístupoch, keď človek koná podľa prirodzených sklonov. V mene

27 Porov. McLEOD, S.: Freewill and Determinism in Psychology, 2013. <http://www.simplypsychology.org/freewill-determinism.html> (27. 7. 2015).

28 Porov. BIGGERSTAFF, D.: Qualitative Research Methods in Psychology, s. 198. <http://cdn.intechopen.com/pdfs-wm/36452.pdf> (31. 7. 2015).

morálnych (abstraktných) princípov sa človek počas svojho života môže rozhodovať radikálne inak, než ako mu to predpovedajú pravdepodobnostné fyzikálne, biologické a environmentálne teórie. Takéto rozhodovanie a správanie je vysvetliteľné pomocou vedeckej psychológie, kde možno pracovať aj s pojmom „slobodná vôľa“. Bez pojmu slobodnej vôle a možnosti skutočného vplyvu konateľovej vôle by psychoterapia nemala nijaký zmysel.

Literatúra

- BIGGERSTAFF, D.: *Qualitative Research Methods in Psychology*. <http://cdn.intechopen.com/pdfs-wm/36452.pdf> (31. 7. 2015).
- BREAKWELL, G. M., SMITH, J. A., WRIGHT, D. B. (ed.): *Research Methods in Psychology*. 4th edition. London : Sage Publications, 2012.
- GREEN, J. B., PALMER, S. L. (ed.): *In Search of the Soul : Four Views of the Mind-Body Problem*. Downers Grove (IL) : InterVarsity, 2005.
- McLEOD, S.: *Freewill and Determinism in Psychology*, 2013. <http://www.simplypsychology.org/freewill-determinism.html> (27. 7. 2015).
- FISCHER, J. M., KANE, R., PEREBOOM, D., VARGAS, M. (ed.): *Four View on Free Will*. Oxford : Blackwell, 2007.
- INWAGEN, P. van: *Free Will Remains a Mystery*. In: *Philosophical Perspectives 14 : Action and Freedom*, 2000, 1–19.
- McLEOD, S.: *Freewill and Determinism in Psychology*, 2013. <http://www.simplypsychology.org/freewill-determinism.html> (27. 7. 2015).
- SHAUGHNESSY, J. J., ZECHMEISTER, E. B., ZECHMEISTER, J. S.: *Research Methods in Psychology*. 10th edition. New York : McGraw Hill, 2015.
- SPIŠIAKOVÁ, M.: *Libertarian Free Will and Nonreductive Physicalism of N. Murphy*. In: *Studia Aloisiana*, roč. 5, 2014, č. 3, s. 21–37.
- SWINBURNE, R. (ed.): *Free Will and Modern Science*. Oxford : Oxford University Press, 2011.
- SWINBURNE, R.: *The Evolution of the Soul*. Oxford : Clarendon Press, 1997.
- SWINBURNE, R.: *Mind, Brain, and Free Will*. Oxford : Oxford University Press, 2013.
- VOLEK, P.: *Free Will and Neuroscience*. In: *European Journal of Science and Theology*, roč. 11, 2015, č. 3, s. 1–11.

doc. Ing. Luboš Rojka, PhD.
Fakulta filozofie Gregorovej univerzity v Ríme
Piazza della Pilotta 4, 00187 Roma, Italia
Fakulta filozofie Trnavskej univerzity v Trnave
Hornopotočná 23, 981 43 Trnava, Slovakia
email: lubosrojka@gmail.com